

Michał MękarSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
mekarski@amu.edu.pl

„Katastrofa demograficzna” a percepcja starości Różne oblicza strachu przed starością

STRESZCZENIE

Polskie społeczeństwo starzeje się w szybkim tempie. Rośnie odsetek osób starszych. W 2050 roku 30% mieszkańców wsi i blisko 35% miast będą stanowiły osoby powyżej 65 roku życia. Obecność osób starszych w przestrzeni publicznej będzie coraz powszechniejsza. Jednocześnie możemy zaobserwować, że starość budzi lęk. Strach obecny jest na kilku płaszczyznach. Dostrzec możemy go w sferze medialnej, ekonomicznej, społecznej czy psychicznej. Obawy przed starością wyrażają zarówno osoby starsze, w średnim wieku, jak i młode pozostające pod wpływem kultu młodości negującego i marginalizującego starość. Artykuł jest próbą zarysowania tego wielopoziomowego zjawiska, jakim są różne oblicza strachu przed starością w Polsce.

SŁOWA KLUCZOWE: percepcja starości, demografia,
gerontofobia, samobójstwa osób starszych,
kult młodości

ABSTRACT

„Demographic catastrophe” and the perception of old age. Different faces of fear of old age

Polish society is aging at a rapid pace. There is a growing proportion of elderly. In 2050, 30% of the rural population and nearly 35% of the cities will be a people over 65 years of age. Presence of older people in the public space will be increasingly common. At the same time, we can see that old age causes fear. Fear is present on several levels. We can see

it in the sphere of media, economic, social or psychological. Fear of old age express both the elderly, middle-aged and young under the influence of the cult of youth, denier and marginalizing old age. The article is an attempt to scratch the multi-level phenomena that are different levels of fear of old age in Poland.

KEYWORDS: perception of old age, demography, gerontophobia, suicides of the elderly, the cult of youth

Dane i prognozy demograficzne nie pozostawiają złudzeń. Na świecie w latach 50. XX wieku żyło ok. 200 milionów osób mających więcej niż 60 lat. Aktualnie jest ich powyżej 500 milionów. Natomiast prognozy wskazują, iż będzie ich 1,2 miliarda i to w perspektywie najbliższych dziesięciu lat¹. Polskie społeczeństwo starzeje się w szybkim tempie i może pretendować do miana „społeczeństwa pomarszczonego”². Świadczą o tym opracowania Głównego Urzędu Statystycznego, z których wynika, iż w perspektywie 2050 roku (w porównaniu do roku 2013) spodziewany jest wzrost odsetka osób starszych (mających 65 i więcej lat) o 19% w miastach i o 16,8% na wsi. W związku z tym, udział osób starszych przekroczy 30% na obszarach wiejskich i zbliży się do 35% na terenach miejskich. W skali kraju liczebność seniorów zwiększy się o 5,4 mln., podczas gdy liczba dzieci (do 14 roku życia), w tej perspektywie czasowej, zmniejszy się o 1 mln. W 2050 roku liczba osób w wieku 65 lat i więcej będzie stanowiła: 179,3% (w miastach – wobec stanu z 2013 r.) i 224,9% (na terenach wiejskich)³.

Starość budzi lęk. Strach obecny jest na kilku płaszczyznach. Piotr Szukalski wskazuje, iż tradycyjne ujęcie starzenia się społeczeństwa w ekonomii postrzegane jest zgodnie z logiką społecznego zagrożenia i „demografii apokaliptycznej”⁴. Retoryka załamania systemu emerytalnego (oraz opiekuńczego i zdrowotnego) zauważalna jest w przekazach medialnych, ale to nie jedyny poziom strachu przed starością. W niniejszym artykule próbuję opisać różne oblicza lęku przed ostatnim etapem życia a także przyjrzeć się mechanizmom, które je powodują.

1 A. Dragan, *Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki*, Warszawa kwiecień 2011, s. 3.

2 Ł. Krzyżanowska, „Urlop” czy „zesłanie” – stosunek Polaków do emerytur, w: *Ku socjologii starości. Starzenie się w biegu życia jednostek*, red. J. Mucha, Ł. Krzyżanowski, Kraków 2011, s. 105.

3 *Prognoza ludności na lata 2014-2050*, GUS, Warszawa 2014, s. 131-132.

4 P. Szukalski, *Srebrna gospodarka*, „Demografia i Gerontologia społeczna – Biuletyn informacyjny” 2012, nr 7, s. 1.

Medialny aspekt budowania lęku przed starością

Przeprowadzona na potrzeby niniejszego artykułu prosta analiza dyskursu medialnego w Internecie pokazuje, iż już same tytuły publikowanych tam materiałów, których treść nawiązuje do tematów związanych z systemem emerytalnym w Polsce i ekonomią, mogą w czytelnikach budzić obawy przed starością. Wieszczą one zdecydowanie pesymistyczne wizje ostatniego etapu życia. Dane są zatem „zatrważające” („Zatrważające dane ZUS”, *na emerytury może zabraknąć nawet 400 mld zł* – „Gazeta Wyborcza”, 24.02.2016)⁵ i katastrofalne (*ZUS alarmuje. Państwu zabraknie na emerytury. Budżetowi grozi katastrofa* – „Newsweek”, 24.02.2016)⁶, a w związku z tym – budzące lęk (*Polacy boją się emerytury, ale nie oszczędzają* – „Wprost”, 13.07.2013)⁷. Co zatem nas czeka w sytuacji, kiedy media informują: *Nie będzie pieniędzy na emerytury* (RMF FM, 16.11.2013)⁸? *Żebractwo (Będziemy na starość żebrac? Emerytury coraz niższe* – „Frona”, 14.07.2014)⁹, *bieda (Na starość czeka nas bieda* – Onet, 13.07.2013)¹⁰, *bezdomność (Nadchodzi plaga bezdomnych emerytów* – Pressik, 23.01.2013)¹¹, *samotność (Samotni, schorowani i biedni na starość* – „Gazeta Polska Codziennie”, 08.12.2014)¹². Podsumowując medialne wizje, można rzec, że *Nadchodzi kataklizm* („Gość Niedzielnny”, 18.08.2013)¹³.

Jednoznacznie negatywna percepcja starości, która wyłania się z powyższych, medialnych przekazów, może budować w czytelnikach poczucie strachu o przyszłość. Warto zauważyć, iż obawy te dotyczą nie tylko

5 L. Kostrzewski, P. Miączyński, „Zatrważające dane ZUS”, *na emerytury może zabraknąć nawet 400 mld zł*, <http://wyborcza.biz/biznes/1,147880,19669459,zatrwarzajace-dane-zus-na-emerytury-moze-zabraknac-nawet-400.html#ixzz41AoJcYwD> (dostęp: 20.04.2016).

6 <http://biznes.newsweek.pl/zabraknie-pieniedzy-na-emerytury-budzetowi-grozi-katastrofa,artykuly,380436,1.html> (dostęp: 20.04.2016).

7 <http://wprost.pl/ar/408164/Polacy-boja-sie-emerytury-ale-nie-oszczedzaja/> (dostęp: 20.04.2016).

8 <http://rmf24.pl/raporty/raport-kryzys/raportkryzysfinansownajnowsze/news-nie-bedzie-pieniedzy-na-emerytury,nId,1058969> (dostęp: 20.04.2016).

9 <http://fronda.pl/a/bedziemy-na-starosc-zebrac-emerytury-coraz-nizsze,39513.html> (dostęp: 20.04.2016).

10 <http://biznes.onet.pl/na-starosc-czeka-nas-bieda/mgff6h> (dostęp: 20.04.2016).

11 <http://pressik.pl/nadchodzi-plaga-bezdomnych-emerytow/> (dostęp: 20.04.2016).

12 D. Skrobisz, *Samotni, schorowani i biedni na starość*, „Gazeta Polska Codziennie” 2014, nr 985, <http://gpcodziennie.pl/35892-samotni-schorowani-ibiedni-nastarosc.html#.VvtmuEc6BPI> (dostęp: 20.04.2016).

13 Dodajmy: demograficzny, gdyż tytuł krótkiej informacji podsumowywał prognozy demograficzne i związane z nimi obciążenia ekonomiczne. Artykuł prezentował dane według których aktualnie na 1000 pracujących przypada 270 emerytów. W 2060 roku będzie ich już 670. „Gość Niedzielnny”, 18.08.2013, s. 11.

seniorów, lecz nas wszystkich, bowiem problemy systemu emerytalnego będą oddziaływać na całe polskie społeczeństwo. Tematy związane z niewypłacalnością systemu emerytalnego czy wręcz prognozujące jego całkowite załamanie dotyczą zatem (niezależnie od bliższej lub dalszej perspektywy zostania emerytem) każdego z nas.

Symptomatyczne jest, że starość budzi lęk w obszarze związanym z finansami i gospodarką. Dla przykładu, w działach „gospodarka”, „opinie”, „publicystyka” „Gazety Polskiej Codziennie” odnajdziemy między innymi takie artykuły: *Starość nie radość* („Gazeta Polska Codziennie”, 30.12.2011)¹⁴, *Na starość czeka nas bieda* („Gazeta Polska Codziennie”, 13.07.2013)¹⁵, *Głoduj, lecz oszczędzaj na starość* („Gazeta Polska Codziennie”, 03.01.2015)¹⁶, *Smutna starość w III RP* („Gazeta Polska Codziennie”, 09.05.2015)¹⁷, *Starość Polek – ogromne wyzwanie społeczne* („Gazeta Polska Codziennie”, 17.03.2016)¹⁸. Inaczej przedstawiana jest starość ujęta w kontekście kultury (wydarzeń artystycznych, ale również rozwoju przez kontakt z kulturą i potrzeby aktywizacji osób starszych). Dział „kultura” „Gazety Polskiej Codziennie” zawiera m.in. takie publikacje: *Trzeba kochać starość*¹⁹ czy *Starość to rozkwit ducha*²⁰. Dysonans jest, jak widać, ogromny.

Jednostronna retoryka przedstawiania starości w mediach w ekonomicznym kontekście wydaje się być powszechna i nie zależeć od sympatii danego medium do określonej formacji politycznej czy podziału na media lewicowe i prawicowe²¹. Analizując treść artykułów, można zauważyć jednak jeden charakterystyczny dla kondycji mediów w Polsce aspekt. Artykuły często stanowią element walki politycznej, w której to odpowiedzialność i „winę” za fatalny stan rzeczy ponosi „przeciwnik” polityczny

14 P. Rybicki, *Starość nie radość*, „Gazeta Polska Codziennie” 2011, nr 94, <http://gpcodziennie.pl/3731-starosc-nie-radosc.html#.VvtnA0c6BPI> (dostęp: 20.04.2016).

15 M. Michałowski *Na starość czeka nas bieda*, „Gazeta Polska Codziennie” 2013, nr 560, <http://gpcodziennie.pl/21448-na-starosc-czeka-nas-bieda.html#.Vvtnxkc6BPI> (dostęp: 20.04.2016).

16 D. Skrobisz *Głoduj, lecz oszczędzaj na starość*, „Gazeta Polska Codziennie” 2015, nr 1005, <http://gpcodziennie.pl/36560-gloduj-lecz-oszczedzaj-nastarosc.html#.VvtnDUc6BPI> (dostęp: 20.04.2016).

17 <http://gpcodziennie.pl/39964-smutna-starosc-w-iii-rp.html#.Vvtnu0c6BPI> (dostęp: 20.04.2016).

18 K. Wołodźko, *Starość Polek – ogromne wyzwanie społeczne*, „Gazeta Polska Codziennie” 2016, nr 1371, <http://gpcodziennie.pl/48561-starosc-polek-ogromne-wyzwanie-spoeczne.html#.VvtnHUc6BPI> (dostęp: 20.04.2016).

19 <http://gpcodziennie.pl/15693-trzeba-kochac-starosc.html#.VvtnFkc6BPI> (dostęp: 20.04.2016).

20 <http://gpcodziennie.pl/10785-starosc-to-rozkwit-ducha.html#.VvtnFEc6BPI> (dostęp: 20.04.2016).

21 B. Dobek-Ostrowska, *System partyjny a media w Polsce – zależności i relacje*, „Studia medioznawcze” 2(41)/2010, s. 13-25.

(w zależności od medium: koalicja PO-PSL lub PIS)²². Ubolewać należy, iż mogące potęgować obawy przed starością artykuły są często instrumentalnie wykorzystywane dla celów bieżącej polityki, a w większości przypadków nie proponują one wizji rozwiązania problemu, nie przedstawiają też alternatyw ani nie wskazują, że są podejmowane działania i tworzone gremia oraz instytucje zajmujące się tym problemem. Tak pokazywana przez media przyszłość może pogłębiać kreśloną przez nie stereotypową wizję ostatniego okresu życia łączonego ze skrajną nędzą i beznadzieją. Z publikacji tych nie wylania się obraz wspólnej (bo problem emerytur Polaków powinien być rozwiązywany apolitycznie) pracy nad zapobieżeniem tej „katastrofy” (przed którą media nas ostrzegają i/lub straszą). W końcu „geriatryczne tsunami”²³ jest nieuniknione i najwyższy czas nie tylko sobie to uświadomić, ale i konstruktywne przeciwdziałać negatywnym procesom, które związane są ze starzeniem się polskiego społeczeństwa.

Obawy związane ze starością. Czego boją się Polacy?

Centrum Badania Opinii Społecznej co pewien czas pyta Polaków o obawy związane z własną starością²⁴. Próby badań w 2000, 2009 i 2012 roku za każdym razem były ogólnopolskie i reprezentatywne. Badania pokazują, że obszary lęków są relatywnie niezmiennie. Najczęściej (w każdym z trzech badań) respondenci wymieniali jako źródła obaw: „chorobę, niepełność, utratę pamięci” (2000: 71%, 2009: 68%, 2012: 73%). Na kolejnym miejscu znalazła się kategoria „bycia ciężarem dla innych, utraty samodzielności, uzależnienia od innych ludzi” (2000: 58%, 2009: 50%, 2012: 56%). Charakterystyczne jest więc, iż nasz lęk wobec starości w głównej mierze związany jest z czynnikami biologicznymi (choroby, szczególnie

22 Na potwierdzenie tej tezy przytoczę fragmenty artykułów: „Polska jest jednym z najmniej przyjaznych krajów dla seniorów – wynika z badania indeksu aktywnego starzenia się. Rządzona przez koalicję PO-PSL III RP zajęła przedostatnie miejsce w Unii Europejskiej” (*Smutna starość w III RP*, „Gazeta Polska Codziennie”). „ZUS wyliczył, że w ciągu pięciu lat na emerytury i renty zabraknie 250 mld. zł. A to wersja optymistyczna. Jeśli PIS obniży wiek emerytalny dziura będzie jeszcze większa” (*ZUS alarmuje. Państwu zabraknie na emerytury. Budżetowi grozi katastrofa*, „Newsweek”).

23 Określenie użyte przez Marzenę Rudnicką, prezes Krajowego Instytutu Gospodarki Senioralnej podczas I Kongresu Gospodarki Senioralnej (<http://kigs.org.pl/wydarzenia/kongres-gospodarki-senioralnej/>). To także tytuł artykułu: „Gość Niedzielny” Opolski 46/2013, <http://gosc.pl/doc/1776558.Geriatryczne-tsunami> (dostęp: 20.04.2016).

24 Pytanie zostało sformułowane: „Niezależnie od tego, w jakim jest Pan(i) obecnie wieku i jaka jest Pana(i) sytuacja życiowa, proszę powiedzieć, czego najbardziej obawia się Pan(i) myśląc o swojej starości?”

te o podłożu neurologicznym), wobec których często pozbawieni jesteśmy wpływu. Wyraźnie widać również, jak istotna jest dla Polaków samodzielność. Jej brak implikuje lęki przed pogorszeniem nie tylko naszych warunków życia (uzależnienie od innych), ale także (a może przede wszystkim) opiekunów. Wśród kolejnych elementów związanych ze starością, które wywołują obawy, znalazły się czynniki związane zarówno z warunkami ekonomicznymi: „złe warunki życia, trudności z utrzymaniem się” (2000: 41%, 2009: 36%, 2012: 32%), jak i psychicznymi: „samotność, utrata osób bliskich” (2000: 37%, 2009: 34%, 2012: 32%). W przypadku obu, warto zauważyć, iż odsetki osób, w kolejnych latach badania, nieznacznie się zmniejszają. Na kolejnym miejscu, pod względem częstotliwości wskazań badanych, znalazły się kategorie lęków związanych z „cierpieniem” (2000 i 2009: 20%, 2012: 18%) oraz „niepewnością, kto będzie się mną opiekować, gdzie i z kim będę mieszkać” (2000: 15%, 2009: 14%, 2012: 16%). Natomiast spory (12%) odsetek osób wyrażających „poczucie, że jestem niepotrzebny(a)” w 2000 roku w kolejnych badaniach zmniejszył się i oscylował w granicach 5-6% (2009: 5%, 2012: 6%). Był on podobny do procenta osób, które wskazały, iż „niczego szczególnego się nie obawiają” (2000: 4%, 2009: 7%, 2012: 6%)²⁵.

Szczegółowa analiza pokazuje, iż obawy związane ze starością są społecznie różnicowane. Starsze osoby bardziej obawiają się cierpienia, młodsze natomiast: złych warunków życia, trudności z utrzymaniem się oraz samotności, utraty bliskich. Zresztą samotności czy utraty najbliższych osób boją się mieszkańcy największych, ponad półmilionowych miast oraz badani znajdujący się w relatywnie dobrej sytuacji materialnej. Co również charakterystyczne, najmłodszy respondenci (w wieku 18-24 lata) stosunkowo najmniej obawiają się chorób, niedołężności czy utraty pamięci²⁶.

Między gerontofobią a kultem młodości

Pojęciem silnie związanym z lękiem przed starością jest gerontofobia. Piotr Szukalski podkreśla irracjonalność i skrajność takiej obawy oraz dodaje, iż dotyczy ona strachu zarówno przed „kontaktem z nimi (ludźmi starymi – przyp. M.M.), jak i przed procesem starzenia się rozumianym jako

25 M. Omyła-Rudzka, *Polacy wobec własnej starości*, Komunikat CBOS, Warszawa, lipiec 2012, s. 6-7.

26 Tamże.

proces przemijania”²⁷. Gerontofobia jest panicznym lękiem, patologiczną i niekonstruktywną formą strachu, której nie należy utożsamiać z naturalną obawą i niepewnością wobec własnej starości²⁸. Walentyna Wnuk w jednym z wywiadów zauważa, iż gerontofobia jest często problemem ludzi młodych, przejawiającym się na dwa sposoby: dyskryminacją osób starszych (tzw. wiekizm/ageism) oraz zaprzeczeniem starzenia się (anti-ageism)²⁹.

Strach przed starością odczuwany przez ludzi „młodych” wydaje się być charakterystycznym zjawiskiem naszych czasów i związany jest z „hipertrofią ciała”, jej wszechobecnością w każdym wymiarze kultury. Atrakcyjność fizyczna (silnie łączona z młodym ciałem) stała się jednym z komponentów sukcesu³⁰. Jean Baudrillard traktuje ciało jako kapitał, w który należy inwestować³¹. Zmarszczki, wiotczenie skóry, siwienie, utrata czy ograniczenie sprawności fizycznej nieodzwrotnie związane ze starością są zaprzeczeniem wartości propagowanych przez apoteozę młodości, która otacza nas w codziennym życiu. Jak zauważają autorzy książki *Patrząc na starość*:

(...) w kulturze zdominowanej przez kult ciała, piękna i młodość, starość i jej wizualne prezentacje są wypierane z przekazów dominujących. Ta marginalizacja i społeczna nieakceptacja starzenia się są (...) w dużej mierze spowodowane tym, że efekty tego procesu traktujemy jako nieatrakcyjne, brzydkie, odrażające, a zatem różne od preferowanych i dominujących wzorców estetycznych³².

Dominację młodości (i innych cech z nią łączonych takich jak: witalność, otwartość na zmiany oraz nowości, kreatywność) widzimy szczególnie w przekazach reklamowych zdominowanych przez wizerunki młodych osób. Realistyczne obrazy starości są wypierane z głównego wizerunkowego nurtu. Starzenie się pozostaje nadal nieakceptowanym i unikany temat w przestrzeni wizualnej, tematem traktowanym

27 P. Szukalski, *Uprzedzenia i dyskryminacja ze względu na wiek (ageism) – przyczyny, przejawy, konsekwencje*, „Polityka Społeczna” 2004, nr 2, s. 12.

28 E. Miszczak, *Czy w Polsce występuje gerontofobia?*, w: *Pomysłne starzenie się w perspektywie nauk społecznych i humanistycznych*, red. J.T. Kowaleski, P. Szukalski, Łódź 2008, s. 157.

29 <http://psychologia.wieszjak.polki.pl/gerontofobia-czyli-lek-przed-staroscia-wywiad,fobieartykul,10392565.html> (dostęp: 20.04.2016).

30 M. Gajewska-Oseła, J. Milanowska, W. Olchowski, *Wizerunek kobiety w kampanii Dove pro. age*, w: *Patrząc na starość*, red. H. Jakubowska, A. Raciniewska, Ł. Rogowski, Poznań 2009, s. 224-225.

31 Za: K. Wałęcik, *Natura czy naturalność? Wybór (nie)należy do ciebie. O opresyjnej sprzeczności w dyskursie kobiecego ciała w polskich miesięcznikach luksusowych*, w: *Retoryka ciała w dyskursie publicznym*, red. R. Cieślak, Toruń 2008, s. 125.

32 H. Jakubowska, A. Raciniewska, Ł. Rogowski, *Wprowadzenie*, w: *Patrząc na starość*, Poznań 2009, s. 8.

wybiórczo i w sposób mało autentyczny. Media promują młodość, wypierając nieestetyczne wizerunki starości i starego ciała. Nie jest to z pewnością komfortowa sytuacja dla samych osób starszych, które na tym polu mogą czuć się społecznie marginalizowane.

Senior „analogowy”: lęk przed cyfrową rzeczywistością

Jeszcze inny, ważny obszar, wobec którego osoby starsze mogą czuć pewnego rodzaju lęk i niepokój, związany jest z coraz większą ekspansją nowych technologii. Otaczająca nas rzeczywistość ma coraz bardziej cyfrowy charakter. Wzrasta znaczenia technologii informacyjno-komunikacyjnych w codziennym życiu. Internet, komputer, telefon komórkowy przestają być tylko narzędziami dostępu do informacji i wiedzy, ułatwiającymi funkcjonowanie w różnych aspektach życia. Umiejętność korzystania z zasobów sieci i posługiwania się nowymi technologiami traktowana jest coraz częściej jako warunek pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, zawodowym czy kulturalnym³³.

Wiek jest jednym z czynników determinujących wykluczenie cyfrowe. Potwierdza to raport tematyczny *Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków*, napisany w oparciu o ogólnopolskie badania *Diagnozy Społecznej* prowadzone od 2000 roku. W 2013 roku 77,1% osób do 59 roku życia korzystało z Internetu. W przedziale wiekowym 60-64 lat odsetek użytkowników sieci wynosił już 37% i w kolejnych, starszych grupach wiekowych systematycznie się zmniejszał. Wśród najstarszej grupy wiekowej (80+) wyniósł on zaledwie 6,6%. Zauważyć trzeba, iż udział osób starszych w populacji internautów wzrasta. W 2003 roku osób mających 60 i więcej lat było 1,4% wśród wszystkich użytkowników Internetu, a dziesięć lat później – 8,2%. Nadal jednak wśród osób nie korzystających z sieci w 2013 roku ponad połowa (53,8%) to seniorzy. Dla porównania, w grupie nie użytkujących Internetu znalazło się 1,2% osób w wieku 16-24 lata i 6,3% mających 25-34 lat³⁴.

Jak pokazują badania „Regionalnego Obserwatorium Kultury” UAM, mamy do czynienia z różnymi zachowaniami seniorów wobec nowych

33 P. Toczyński, M. Wenzel, M. Feliksiak, *Wstęp: kogo dziś znajdziemy a kogo nie znajdziemy w internecie?*, w: *Portret internauty*, CBOS, Gazeta.pl., 2009, s. 4-8.

34 J. Czapiński, P. Błędowski, *Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza społeczna 2013. Raport tematyczny*, Ministerstwo Pracy i Pomocy Społecznej, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2014, s. 58.

technologii³⁵. Dominują jednak postawy oporu, lęku i strachu przed cyfrowymi nowościami, których nie było w czasach młodości dzisiejszych osób starszych.

Giną telefony stacjonarne, komórka wkracza w nasze życie, jest to wymuszone, mimo że dziadkowie nie bardzo chcą.

Natomiast ja mam ten problem, bo niektórych wręcz męczę żeby ten Internet założyli, żeby pocztę założyli bo dla mnie jest łatwiej i taniej rozśłać maile, ale niektórzy się nie dają.

(...) kawiarenki internetowe na przykład są oblegane przez młodzież. Tam senior nie wejdzie, bo jak wchodzi i widzi grupę młodych to się wycofuje, bo on nie widzi tam miejsca dla siebie i jest mu wstyd po prostu zapytać czy wejść w tą grupę.

(...) dużo starszych osób, tak jak u nas, korzysta z Internetu, z komputera. Gro się jeszcze boi. Mamy tutaj taką możliwość, że się uczymy, ale to bardzo ciężko przychodzi.

Ponadto widać, szczególnie w tej grupie społecznej, brak motywacji i chęci skorzystania z nowinek technologicznych (czy Internetu), która często podyktowana jest małą wiedzą o użyteczności płynącej z korzystania z nowych technologii.

Mnie by się nie chciało już uczyć.

Mnie to w ogóle nie interesuje.

(...) jest grupa starających się. Ale jak obserwuję moich rówieśników, to część jest takich: „a co tam ja”.

Brak zrozumienia współczesnych technologii jest kolejnym poziomem mogącym w konsekwencji budować dyskomfort, obawy osób starszych, którzy mogą czuć się zagubione wobec cyfrowej rzeczywistości i tempa zmian, jakie w niej zachodzą. Do tego warto zauważyć, że niekorzystanie z cyfrowego obiegu treści (tak dziś powszechnego i kluczowego) powoduje autowykluczenie.

35 Przedstawione w tekście cytaty są wypowiedziami osób starszych oraz osób, które na co dzień z seniorami pracują. Wypowiedzi pochodzą z części badań jakościowych ogólnopolskiego projektu Związku Miast Polskich i Regionalnego Obserwatorium Kultury UAM *Po co seniorom kultura? Badania kulturalnych aktywności osób starszych* (dofinansowanego ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego). Pełny raport dostępny na stronie www.rok.amu.edu.pl (dostęp: 20.04.2016).

(...) umiejętność posługiwania się nowinkami technicznymi – to jest duża przeszkoda w życiu codziennym. Komórka – jej obsługa. Mimo, że jest ta komórka dla seniora, taka duża, to u nas w klubie [seniora] mają dwie osoby (...). Telewizor cyfrowy (...) też jest problemem: „ja nie kupię bo kto mnie nauczy obsługiwać?” (...) technika, która bardzo wkracza, tak agresywnie, w życie (...) i ten senior niestety napotyka na duże przeszkody.

Samobójstwa osób starszych

Niezwykle trudnym problemem mającym również swe podłoże w sferze szeroko pojętego lęku, strachu są samobójstwa. Jak wynika z danych Komendy Głównej Policji i GUS, w 2014 roku 6165 osób popełniło w Polsce samobójstwo (a kolejne dwa tysiące podjęło taką próbę). Wynik ten jest niestety najwyższy od 1999 roku (od momentu, w którym dane są upubliczniane)³⁶.

Niepokoiki także inna tendencja. Rośnie liczba osób starszych popełniających samobójstwa. W 2014 roku najliczniejszą grupą wiekową osób, które dokonały aktów samobójczych, były osoby w wieku 55-59 lat (717 osób), podczas gdy w 1999 roku wśród osób w tym przedziale wiekowym odnotowano 314 samobójstw (a w 2005 roku: 470). Porównując dane z 2014 i 2005 roku, zauważyć należy, iż największy wzrost samobójstw odnotowano wśród osób w wieku: 60-64 (585 w 2014 r. i 288 w 2005 r.), 80-84 (149 w 2014 r. i 73 w 2005 r.) oraz powyżej 85 lat (98 w 2014 r. i 39 w 2005 r.). Dla porównania, liczba samobójstw osób w wieku 15-19 spadła z 387 (w 1999 roku) do 183 (w 2014 r.). Podobne zjawisko możemy zaobserwować w grupach osób w wieku 40-44 lat (494 samobójstw w 2014 r., 508-2005 r., 700-1999 r.) i 45-49 (488 w 2014, 732-2005 r., 717-1999 r.)³⁷. Z danych Światowej Organizacji Zdrowia wynika, iż mamy do czynienia z tendencją światową: „w skali globalnej liczba samobójstw jest również najwyższa w grupie osób starszych”³⁸.

Samobójstwo, które jest świadomym aktem samouniżenia, należy traktować jako zdarzenie wielowymiarowe (uwarunkowane wieloczynnikowo), a decyzja o nim podyktowana jest pragnieniem zmiany

36 <http://bankier.pl/wiadomosc/Wzrosla-liczba-samobojstw-osob-starszych-3305139.html> (dostęp 20.04.2016).

37 K. Klinger, P. Otto, *Samobójstwa w Polsce: to nie jest kraj dla starych osób*, <http://forsal.pl/galerie/857914,duze-zdjecie,2,samobojstwa-w-polsce-to-nie-jest-kraj-dla-starych-osob.html> (dostęp 20.04.2016).

38 Tamże.

rzeczywistości, w której dana osoba egzystuje³⁹. Akt samobójczy może mieć także podłoże lęku, obaw przed aktualną lub przyszłą sytuacją życiową, z którą sobie nie rodzimy, której się boimy. Austriacki psychiatra Erwin Ringel wymienia „przeżywanie niepokoju, lęku, zagrożenia, poczucie mniejszej wartości oraz niewydolności, rezygnację” jako elementy dającego się wyróżnić zespołu cech charakterystycznych dla osób mających zamiar popełnić samobójstwo⁴⁰. Przykładem może być szczególnie jeden z typów samobójstw: samobójstwo reakcyjne. Akt ten jest wynikiem reakcji na utratę. Strata może dotyczyć zarówno bliskiej osoby (śmierć, rozwód, odejście), ale również: majątku, zdrowia, stanowiska czy pracy (a także sytuacji przejścia na emeryturę)⁴¹. Jak zauważają autorzy publikacji *Samobójstwa osób starszych*:

Zakończenie pracy wiąże się niejednokrotnie z poważnymi konsekwencjami socjoekonomicznymi. Człowiek dotychczas aktywny, szanowany i doceniany traci swoją pozycję i znaczenie. Często wiąże się to ze zmianą sytuacji finansowej (...). Niejednokrotnie lęk przed starością może przybierać destrukcyjny charakter autohomofobii, będącej wyrazem nieprzystosowania się do ostatniego etapu życia, jakim jest starość⁴².

Samotność, związane z nią poczucie wyobcowania, marginalizacji społeczno-zawodowej oraz związana z wiekiem intensyfikacja różnych dysfunkcji (motoryki/ruchu, wzroku, słuchu, pamięci) i choroby powodują, że starość staje się okresem, w którym ludzie są szczególnie podatni na stany depresyjne, stanowiące ważny czynnik ryzyka samobójczego. Dane Komendy Głównej Policji i GUS pokazują, iż w 2014 roku zwiększyła się liczba samobójstw, których motywem było przerwanie zmagania z chorobą przewlekłą (499 w 2014 roku, 250 – 2012)⁴³. Innym powodem samobójstw jest śmierć bliskiej osoby. Dla osób owdowiałych (dwukrotnie częściej u samotnych mężczyzn niż kobiet) utrata życiowego partnera w skrajnych przypadkach może skończyć się odebraniem własnego życia⁴⁴.

Podsumowując powyższe rozpoznania, stwierdzić można, że próby samobójcze w okresie starości mogą mieć różne przyczyny: ekonomiczne

39 K. Baumann, *Problemy aktów samobójczych wśród osób w starszym wieku*, „Gerontologia Polska” 2008, t. 16, nr 2, s. 81.

40 Tamże, s. 82.

41 Tamże.

42 J. Trnka, E. Szleszkowski, H. Szatny, *Samobójstwa osób starszych*, w: *Nasze starzejące się społeczeństwo. Nadzieje i zagrożenia*, red. J.T. Kowaleski, P. Szukalski, Łódź 2004, s. 211.

43 K. Klinger, P. Otto, *Samobójstwa w Polsce: to nie jest kraj dla starych osób*, dz. cyt.

44 K. Baumann, *Problemy aktów samobójczych wśród osób w starszym wieku*, dz. cyt., s. 84.

(np. sytuacja materialna związana z przejściem na emeryturę), zdrowotne (u 80% ludzi po 60 roku życia występuje co najmniej jedna choroba⁴⁵), rodzinne (utrata pozycji w rodzinie, samotność i brak opieki wynikający z zaniku rodzin wielopokoleniowych) czy społeczne (spadek poczucia własnej wartości związany ze zmianą statusu i pełnionych ról społecznych). Wymienione obszary często są ze sobą powiązane i szczególnie w połączeniu budują u osoby starszej poczucie braku samoakceptacji (jako osoby niezaradnej, alienowanej i zależnej od innych), co potęguje poczucie marazmu i beznadziei co do własnego położenia i sprzyja myśleniu o samobójstwie.

Oswoić lęk

W jaki sposób oswajać lęk przed starością? Jednym z – jak się wydaje – skutecznych w tym zakresie sposobów jest aktywizacja osób starszych przez kulturę. Aktywność kulturalna zmienia percepcję starości. Ogólnopolskie badania „Regionalnego Obserwatorium Kultury” UAM pokazują, że aktywność w tym obszarze w efektywny sposób modyfikuje samoocenę poczucia starości (pasja nadaje życiu sens, organizuje czas, dowartościowuje)⁴⁶. Znamienne są słowa seniora występującego w zespole muzycznym:

Ta pasja powoduje to, że ja nie czuję się stary. Czasem, jeszcze będąc młodszym, jak spotkałem się z kimś, kto miał więcej jak 50 lat, (...) tak myślałem: «kiedyś człowiek taki będzie stary». A teraz mam 68 i wcale nie czuję się stary. Na pewno wiele rzeczy na to wpływa, ale ta muzyka szczególnie.

Warto także zauważyć, że są kierowane do osób starszych liczne projekty i programy kulturalne (m.in. oparte na historycznym dziedzictwie czy wymianie międzypokoleniowej), które mają za zadanie oswajać lęk przed starością, edukować i przygotowywać do niej społeczeństwo⁴⁷. Projekty te

45 S. Tucholska, *Ryzyko zachowań samobójczych osób starszych*, w: *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. S. Stauden, M. Marczuk, Lublin 2006, s. 137.

46 M. MękarSKI, *Jak nas widzisz? Jak widzimy siebie? Aktywni seniorzy o sobie i swoim wizerunku*, „Studia Kulturoznawcze” 2013, nr 2(4), s. 131-148.

47 M.in. „Seniorzy w akcji”, <http://seniorzyw akcji.pl>, „Opowiadając historię” <http://bramapoznania.pl/wp-content/uploads/2015/Opowiadaj%C4%85c%20histori%C4%99.pdf>, „Seniorzy i dzieci wirtualnej sieci”, <http://pss.poznan.pl/seniorzy-i-dzieci-w-wirtualnej-sieci> (dostęp 28.04.2016).

zmieniają stereotypową percepcję, w której starość jawi się jako czas marazmu i bierności. Podobną rolę pełnią, coraz częściej prezentowane w mediach, postaci seniorów: podróżnika Aleksandra Doby (ur. 1946) czy Wirginii Szmyt (ur. 1938) – aktywnej didżejki (znanej jako DJ Wika). Jest jeszcze bardzo dużo do zrobienia w tym zakresie, ale chyba nikogo nie trzeba przekonywać, że warto.

BIBLIOGRAFIA

- BAUMANN Katarzyna. 2008. *Problemy aktów samobójczych wśród osób w starszym wieku*, „Gerontologia Polska” 2:81, 84.
- CZAPIŃSKI Janusz, BŁĘDOWSKI Piotr. 2014. *Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza społeczna 2013. Raport tematyczny*. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Pomocy Społecznej, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- DOBEK-OSTROWSKA Bogusława. 2010. *System partyjny a media w Polsce – zależności i relacje*. „Studia Medioznawcze” 2(41):13-25.
- DRAGAN Artur. 2011. *Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki*. Warszawa: Wydawnictwo Kancelarii Senatu, Biuro Analiz i Dokumentacji.
- GAJEWSKA-OSEŁA Magdalena, MILANOWSKA Joanna, OLCHOWSKI Wojciech. 2009. *Wizerunek kobiety w kampanii Dove pro.age*, w: *Patrząc na starość*, H. Jakubowska, A. Raciniewska, Ł. Rogowski (red.), Poznań: Wydawnictwo UAM, 224-225.
- JAKUBOWSKA Hanna, RACINIEWSKA Alicja, ROGOWSKI Łukasz. 2009. *Wprowadzenie*, w: *Patrząc na starość*, H. Jakubowska, A. Raciniewska, Ł. Rogowski, (red.), Poznań: Wydawnictwo UAM, 8.
- KRZYŻANOWSKA Łucja. 2011. „Urlop” czy „zestanie” – stosunek Polaków do emerytur, w: *Ku socjologii starości. Starzenie się w biegu życia jednostek*, J. Mucha, Ł. Krzyżanowski (red.), Kraków: Wydawnictwo AGH, 105.
- MĘKARSKI Michał. 2013. *Jak nas widzą? Jak widzimy siebie? Aktywni seniorzy o sobie i swoim wizerunku*. „Studia Kulturoznawcze” 2(4): 131-148.
- MISZCZAK Ewa. 2008. *Czy w Polsce występuje gerontofobia?*, w: *Pomysłne starzenie się w perspektywie nauk społecznych i humanistycznych*, J.T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), Łódź: Wydawnictwo Zakładu Demografii i Gerontologii Społecznej UŁ, 157.
- OMYŁA-RUDZKA Małgorzata, lipiec 2012. *Polacy wobec własnej starości*, w: Komunikat CBOS, Warszawa.
- Prognoza ludności na lata 2014-2050*, GUS, Warszawa 2014.
- SZUKALSKI Piotr. 2012. *Srebrna gospodarka*. „Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn informacyjny” 7:1.
- SZUKALSKI Piotr. 2004. *Upředzenia i dyskryminacja ze względu na wiek (ageism) – przyczyny, przejawy, konsekwencje*. „Polityka Społeczna” 2: 12.

- TOCZYSKI Piotr, WENZEL Michał, FELIKSIAK Michał. 2009. *Wstęp: kogo dziś znajdziemy a kogo nie znajdziemy w internecie?*, w: *Portret internauty*, <https://marketingowe.files.wordpress.com/2015/06/portret-internauty.pdf>
- TRNKA Jakub, SZLESZKOWSKI Łukasz, SZATNY Hubert. 2004. *Samo-bójstwa osób starszych*, w: *Nasze starzejące się społeczeństwo. Nadzieje i zagrożenia*, J.T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), Łódź. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 211.
- TUCHOLSKA Stanisława. 2006. *Ryzyko zachowań samobójczych osób starszych*. w: *Starzenie się a satysfakcja z życia*, S. Stauden, M. Marczuk (red.). Lublin. Wydawnictwo KUL, 137.

Źródła internetowe:

- KLINGER Klara, Otto Patrycja, *Samobójstwa w Polsce: to nie jest kraj dla starych osób*, <http://forsal.pl/artykuly/857914,samobojstwa-w-polsce-to-nie-jest-kraj-dla-starych-osob.html>
- KOSTRZEWSKI Leszek., Miączyński Piotr, „Zatrważające dane ZUS”, *na emerytury może zabraknąć nawet 400 mld zł*, <http://wyborcza.biz/biznes/1,147880,19669459,zatrwarzajace-dane-zus-na-emerytury-moze-zabraknac-nawet-400.html#ixzz41AoJcYwD>
- MICHAŁOWSKI Marek, *Na starość czeka nas bieda*, <http://gpcodziennie.pl/21448-na-starosc-czeka-nas-bieda.html#.VvtmXkc6BPI>
- RYBICKI Paweł, *Starość nie radość*, <http://gpcodziennie.pl/3731-starosc-nie-radosc.html#.VvtnA0c6BPI>
- SKROBISZ Dorota, *Głoduj, lecz oszczędzaj na starość*, <http://gpcodziennie.pl/36560-gloduj-lecz-oszczedzaj-nastarosc.html#.VvtnDUc6BPI>
- SKROBISZ Dorota, *Samotni, schorowani i biedni na starość*, <http://gpcodziennie.pl/35892-samotni-schorowani-ibiedni-nastarosc.html#.VvtmuEc6BPI>
- WOŁODŹKO Krzysztof, *Starość Polek – ogromne wyzwanie społeczne*, <http://gpcodziennie.pl/48561-starosc-polek-ogromne-wyzwanie-spoleczne.html#.VvtnHUc6BPI>
- <http://bankier.pl/wiadomosc/Wzrosla-liczba-samobojstw-osob-starszych-3305139.html>
- <http://biznes.newsweek.pl/zabraknie-pieniedzy-na-emerytury-budzetowi-grozi-katastrofa,artykuly,380436,1.html>
- <http://biznes.onet.pl/na-starosc-czeka-nas-bieda/mg6h>
- <http://bramapoznania.pl/wp-content/uploads/2015/Opowiadaj%20historie%20historii%2099.pdf>
- <http://fronda.pl/a/bedziemy-na-starosc-zebrać-emerytury-coraz-nizsze,39513.html>
- <http://gosc.pl/doc/1776558.Geriatryczne-tsunami>

<http://gpcodziennic.pl/10785-starosc-to-rozkwit-ducha.html#.VvtnFEc6BPI>
<http://gpcodziennic.pl/15693-trzeba-kochac-starosc.html#.VvtnFkc6BPI>
<http://gpcodziennic.pl/39964-smutna-starosc-w-iii-rp.html#.Vvtmu0c6BPI>
<http://kigs.org.pl/wydarzenia/kongres-gospodarki-senioralnej/>
<http://pressik.pl/nadchodzi-plaga-bezdomnych-emerytow/>
<http://pss.poznan.pl/seniorzy-i-dzieci-w-wirtualnej-sieci>
<http://psychologia.wieszjak.polki.pl/gerontofobia-czyli-lek-przed-staroscia-wywiad,fobie-artykul,10392565.html>
<http://rmf24.pl/raporty/raport-kryzys/raportkryzysfinansowynajnowsze/news-nie-bedzie-pieniedzy-na-emerytury,nId,1058969>
<http://rok.amu.edu.pl>
<http://seniorzywakcji.pl>
<http://wprost.pl/ar/408164/Polacy-boja-sie-emerytury-ale-nie-oszczedzaja/>

Michał Mękowski, socjolog, doktorant w Instytucie Kulturoznawstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, koordynator i realizator projektów badawczych w Centrum „Regionalne Obserwatorium Kultury” UAM i Fundacji ALTUM, trener szkoleń w ramach projektów „Instytucje kultury w XXI wieku” oraz „Budzik kulturalny”. Autor i współautor artykułów w publikacjach naukowych. Badacz i autor raportów w projektach badawczych m.in. dla MKiDN, NCK, samorządów (m.in. Poznania, Gorzowa Wielkopolskiego, Słupska). Specjalizuje się w analizie statystycznej oraz opracowywaniu narzędzi i dyspozycji badawczych do badań ilościowych i jakościowych. Zainteresowania badawcze: badania kultury – metody i techniki badań kultury, metody badań społecznych, partycypacja społeczna i obywatelska, samorząd, rozwój instytucji, kultura seniorów – osoby starsze w kulturze.

